

BOGDAN ČOSIĆ

O EKONOMSKIM PRETPOSTAVKAMA
SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE*(Na primjeru ruske i jugoslavenske socijalističke revolucije)*

Pobjeda socijalističke revolucije u bivšoj carskoj Rusiji i u nekim drugim ekonomski nerazvijenim zemljama kao što je npr. Jugoslavija, izaziva već više decenija veliki interes naučnih radnika cijelog svijeta, u prvom redu marksista. Osnovno pitanje koje se pri tome postavlja jeste zbog čega je bilo moguće izvršiti revoluciju u ovim relativno zaostalim zemljama, a ne u najrazvijenijim zemljama Zapada. Ostvarenje socijalističke revolucije upravo u ovim zemljama izazvalo je narazličitija mišljenja i tumačenja. Na neka od tih mišljenja i shvaćanja već je Lenjin odgovorio, ali su mnoga pitanja, kako nam se čini, sve do danas ostala bez odgovora.

U ovom kratkom osvrtu o tom pitanju želimo govoriti samo o jednoj pretpostavci socijalističke revolucije, a to je nivo ekonomske razvijenosti pojedinih zemalja koji dozvoljava i omogućuje izvođenje socijalističke revolucije. Pri tome ćemo naročitu pažnju obratiti na razvijenost industrije, broj i strukturu industrijskih poduzeća i radnika, položaj seljaštva i njegovu strukturu. Čini nam se da ima mjesta tezi o korelaciji između određenog nivoa ekonomske razvijenosti i mogućnosti izvođenja socijalističke revolucije. Drugo je pitanje da li će ta revolucija i stvarno biti izvedena. To najčešće zavisi od čitavog spleta najrazličitijih historijsko-društvenih uvjeta. Analiza gornjeg pitanja, kao i davanje odgovora na neke bitne njegove elemente, postaje danas još važnije nego prije, s obzirom da se veliki broj zemalja i veliki dio svjetskog stanovništva nalazi u stadiju razvitka koji traži promjenu proizvodnih odnosa, upravo u interesu daljnjeg ubrzanog privrednog i društveno-političkog razvitka. Tu u prvom redu mislimo na zemlje u razvoju. Marksistički pristup analizi uvjeta i metoda razvoja zemalja u razvoju omogućit će da odstranimo sva ona shvaćanja koja još ne vide kamo te zemlje objektivno danas moraju ići.

I.

Kako je poznato, potkraj prošlog i na početku ovoga stoljeća u krugovima socijaldemokracije postojalo je mišljenje, što su ga zastupali i mnogi vrlo poznati marksisti, prema kojem će socijalistička revolucija pobijediti prije svega u razvijenim kapitalističkim zemljama, koje se nalaze na visokom nivou ekonomskog razvoja, gdje proletarijat sačinjava većinu stanovništva i gdje je razvijena buržoaska demokracija. Takav stav je, među ostalim, zastupao i K. Kautsky. Nakon pobjede Oktobarske revolucije u Rusiji Kautsky je bio protiv toga da se ovoj revoluciji prizna socijalistički karakter. On je smatrao da je carska Rusija previše zaostala zemlja za socijalističku revoluciju, da Rusija ne dolazi u red vodećih industrijskih zemalja i da ono što se tamo dogodilo u stvarnosti predstavlja posljednju buržoasku, a ne prvu socijalističku revoluciju. Nastojanje boljševika, prema Kautskom, čini samo grandiozan pokušaj da se preskoče prirodne faze razvitka. Kautsky je smatrao da za pobjedu socijalističke revolucije mora biti kao prvi uvjet ispunjen visoki stupanj razvijenosti industrije, jer se samo u industrijskim zemljama javlja dobro organizirani proletarijat kao »lični faktor« u revoluciji. On je izričito smatrao da je ruski proletarijat »nezreo« za revoluciju, jer niti je brojčano »najveća snaga, a niti je prošao školu parlamentarne demokracije, da bi se osposobio za upravljanje društvom.« Kautsky je priznavao da bi revolucija u Rusiji mogla dobiti socijalistički karakter samo pod jednim jedinim uvjetom, a to je da revolucije pobijede i u ostalim evropskim zemljama.¹

Nije nam cilj da sada ta pitanja razmatramo. Ona su već i dobro poznata.² Mislilo se da će to biti prije svega takve zemlje kao što su Velika Britanija, USA, Njemačka, Francuska. Nije se niti pomišljalo da bi to mogla biti zaostala carska Rusija, jer prema naprijed spomenutoj shemi socijalističku revoluciju nije bilo moguće izvesti u takvoj zemlji kao što je bila carska Rusija. Ovakva mišljenja socijal-demokracije kao da su bila potkrijepljena revolucijom iz 1905. godine i od tada su se još više proširila i našla svoje pristaše. Ona su se množila i poslije toga što je Lenin razvio novu teoriju socijalističke revolucije. I poslije pobjede socijalističke revolucije u Rusiji, ovi teoretičari su razvijali tezu kako je velika oktobarska revolucija bila »slučajna« pojava itd.³ Veliki broj ovakvih teoretičara otvoreno se stavio na stranu svoje buržoazije. Tako je čak i Plehanov govorio da Rusija nije sazrela za socijalizam i da je neophodno da ona prođe razvoj proizvodnih snaga na kapitalističkoj osnovi.⁴ Ovim shvaćanjima duguju svoje stavove i trockisti, koji su smatrali da je izgradnja socijalizma nemoguća bez pobjede socijalističke revolucije na Zapadu.

¹ K. Kautsky, *Diktatura proletarijata*, Beograd, 1925, str. 61-62, 16-17. i 40-41.

² Vidjeti noviju studiju o ovoj problematici kod M. Dizdarević-Peleš, *Univerzitet danas*, 9-10/1967, str. 69-78, Beograd.

³ Mitrofanov, *Socijalističeskaja revolucija v Rosii*, »Ekonomičeskije nauki«, No 11/67, str. 99-108, Moskva.

⁴ Vidjeti »Edinstvo« No 99/1917, Moskva, cit. po Mitrofanov, op. cit. str. 99.

Lenjin se veoma odlučno suprotstavio ovim i sličnim stavovima. Na VIII kongresu RKP (b) on je govorio sljedeće: »Ako je dosada sovjetska vlast pobjeđivala samo unutar, među narodima koji su sačinjavali bivšu rusku imperiju, ako su dosada kratkovidni ljudi, naročito teško raskidajući s praktičizmom, sa starim navikama i shvaćanjima (pa makar oni i pripadali socijalistima), mogli misliti da su samo specifičnosti Rusije izazvale taj neočekivani povrat proleterskoj sovjetskoj demokraciji, jer se, može biti, u specifičnostima te demokracije odražavaju kao u krivom ogledalu stare specifičnosti carske Rusije, ako se takvo mišljenje još moglo održati, ono je danas razrušeno do temelja«. Ovo je Lenjin govorio u povodu pobjede socijalističke revolucije u Mađarskoj pod vodstvom Bele Kuna. Lenjin je tada tvrdio da se »sovjetska vlast pojavljuje kao historijska neminovost«. ⁵ Zanimljivo je da su pojedini građanski ekonomisti, ⁶ naročito neki laburisti još oko 1930. godine, tvrdili kako je Rusija pošla u socijalizam ne iz kapitalizma već s nivoa seljačke privrede, jer da tamo kapitalizam nije bio »pustio nikakvo korijenje«. D. Jey je još prije nekoliko godina u svojoj knjizi »Socijalizam u novom društvu«, pisao da su »socijalističke revolucije proizašle... zbog nedostatka industrijalizacije«. Moglo bi se reći da je osnovi cilj ovih »teorija« upravo u tome da se dokaže kako je socijalistička revolucija nemoguća u nekim suvremenim zemljama.

Moramo istaći da je i među pojedinim marksistima, pa i onima u SSSR i nekim drugim socijalističkim zemljama, nerijetko vladalo mišljenje kako je carska Rusija i neke druge zemlje bila »materijalno nepripremljena« za pobjedu socijalističke revolucije i da je do revolucije došlo zahvaljujući nekim drugim činjenicama koje su išle u prilog proletarijatu, kao što su izvanredno zaoštrene klasne suprotnosti, ratna situacija itd. Lenjin je, međutim, ukazao na to da u Rusiji postoje određene specifičnosti u razvoju, ali da te »specifičnosti u krajnjoj liniji leže u općoj liniji svjetskog razvoja«, ⁷ i da se »ove specifičnosti mogu odnositi na sporedne stvari«. Za Lenjina je bilo osnovno – činjenica što su u Rusiji djelovale iste zakonitosti kapitalističkog razvitka kao i u drugim kapitalističkim zemljama i što je kapitalistički razvitak Rusije pripremio dovoljne materijalne i subjektivne pretpostavke socijalističke revolucije. To je sadržaj, po Lenjinu otkrivenog i formuliranog, zakona o neravnomjernom ekonomskom i političkom razvitku kapitalizma, jer se kapitalizam pokazao nesposobnim da sve zemlje razvija ravnomjerno. ⁸ Lenjin je kao vođa proletarijata naročitu pažnju obraćao na Rusiju čiji je proletarijat već u revoluciji od 1905. godine pokazao svu riješenost da uzme vlast u svoje ruke.

Prema tome, možemo reći da velika oktobarska socijalistička revolucija, kao i socijalističke revolucije nekih drugih zemalja, uključujući tu i Kubu, nisu bile »slučajne«, već zakonomjerne pojave međunarodnog

⁵ Lenjin, Sabr. dj., tom 38, str. 213-214. (na ruskom).

⁶ Vidjeti, Mitrofanov, op. cit.

⁷ Lenjin, op. cit., tom. 45, str. 379. (na ruskom).

⁸ O problemima neravnomjernog razvitka kapitalizma i o našem shvaćanju ove zakonitosti u suvremeno vrijeme. v. našu raspravu objavljenu u »Našim temama« br. 1/68.

razvitka kapitalizma. One su bile ostvarene na onom stupnju razvitka materijalnih proizvodnih snaga koje su bile sasvim dovoljne da se revolucija može ostvariti. To također daje odgovor i na one »teorije« koje smatraju da je npr. Marx »krivo prognozirao« kada je smatrao da će socijalistička revolucija biti izvedena najprije u najnaprednijim kapitalističkim zemljama. To što se revolucija tamo nije ostvarila, ni u čemu ne dezavuirá Marxa, već samo govori o tome da je on imao pravo kada je tvrdio da uvjeti za revoluciju postoje, a što se ona nije ostvarila to je sasvim drugo pitanje.⁹ To što su neki međunarodni događaji povoljno koincidirali velikoj oktobarskoj revoluciji, kao i nekim drugim revolucijama, među kojima i jugoslavenskoj, ne iscrpljuje karakter tih revolucija, jer su one samo dio razvitka svjetskih proizvodnih snaga i suprotnosti kapitalizma kao svjetskog sistema.

II

U nastavku naših izlaganja pokušat ćemo najprije ukazati na neke ekonomske pretpostavke socijalističke revolucije u carskoj Rusiji, a onda i u Jugoslaviji. Ističemo da se ovdje radi samo o jednoj skici, koja zahtijeva mnoga daljnja istraživanja.

Ubrzanje razvitka kapitalizma u Rusiji počelo je tek poslije ukidanja kmetstva 1861. godine. Predugo zadržavanje kmetstva, kao što je poznato, dovelo je do toga da je Rusija značajno zaostala iza zapadnih zemalja i da je tu zaostalost platila porazom u krimskom ratu. Pod pritiskom seljačkih ustanaka carizam je na kraju bio prisiljen da oslobodi kmetove, ali je sačuvao čitav niz privilegija spahijama i kulacima tako da je zadržao značajne ostatke polufeudalnih odnosa. Ono što je bitno karakteriziralo reformu od 1861. godine jeste da je ona prokrčila put razvoju kapitalizma u Rusiji, oslobodivši radnu snagu feudalnih stega, i da je taj razvitak kapitalizma u Rusiji značajno krenuo, što je Lenjin detaljno analizirao, naročito u svojoj knjizi »Razvitak kapitalizma u Rusiji«. Lenjin je, ne bez razloga, ovim pitanjima poklanjao punu pažnju. Carska vlada je poduzela čitav niz mjera kako bi stimulirala razvitak industrije. Sovjetski autor I. Gindin¹⁰ navodi kako je carska vlada uvela veoma visoku carinu na stranu industrijsku robu u cilju zaštite domaće industrije, zatim je odobrvala krupne industrijske zajmove onim kapitalistima koji su gradili nove tvornice, zavode i osnivali nove banke. Država je svojim nabavkama i kreditima podržavala postojeću industriju, uključujući i pokrivanje njezinih gubitaka.

Po mišljenju profesora Mitrofanova kapitalizam je u Rusiji prošao dva stadija, isto kao i u drugim kapitalističkim zemljama: kapitalizam slobodne konkurencije i monopolistički kapitalizam. To je Mitrofanov potkrijepio čitavim nizom podataka. Statistike pokazuju, a o tome je pisao i Lenjin, da je u prvom stadiju došlo do brzog razvoja metalurgije na jugu zemlje, kao i do podizanja proizvodnje uglja, nafte i početka

⁹ Vidjeti i referat V. Bakarića u JAZU povodom proslave 50-godišnjice Oktobra.

¹⁰ Gindin, Gosudarstvenij bank i ekonomičeskaja politika carskogo praviteljstva, 1960, Moskva.

razvoja mašinogradnje. Ubrzani razvitak željezničkog saobraćaja omogućio je ubrzani razvoj teške industrije. Jedan drugi sovjetski autor¹¹ iznosi podatke da je u posljednjoj dekadi XIX stoljeća bilo izgrađeno 22,5 hiljade vrsta novih željezničkih pruga, što se značajno odrazilo na razvitak novih sredstava za proizvodnju. U to vrijeme dolazi do postepenog uvlačenja u kapitalistički razvitak takvih rajona kao što su Sibir, Srednja Azija i Zakavkazje. O tome je Lenjin pisao, ističući kako se kapitalizam i njegovo tržište širi u dubinu i u širinu. U tome periodu je industrijska proizvodnja porasla za dva puta, a proizvodnja sredstava za proizvodnju za 2,5 puta. U periodu od 1860–1900. godine industrijska proizvodnja Rusije porasla je za 7,6 puta dok je u isto vrijeme industrijska proizvodnja u SAD porasla za 7 puta, u Njemačkoj za 4,6 puta, u Francuskoj za 2,5 puta i u Engleskoj za 2,3 puta. Ukupna svjetska industrijska proizvodnja porasla je, međutim, za 4,3 puta. Po dužini željezničkih pruga Rusija je zauzimala drugo mjesto u svijetu, a po proizvodnji nafte prvo. Udio Rusije u svjetskoj proizvodnji uglja porastao je od 2,9% u 1870. na 5,1% u 1894. godini, dok pamučna industrija Rusije ima potkraj XIX stoljeća 7% ukupnog broja vretena u svijetu.¹² Niže navedena tabela pokazuje mjesto Rusije u svjetskoj i evropskoj proizvodnji pojedinih artikala u 1913.

*Mjesto Rusije u svjetskoj i evropskoj proizvodnji 1913.*¹³

Grana proizvodnje	Mjesto u svijetu	Mjesto u Evropi
Cijela industrijska proizvodnja	5	4
Mašinogradnja	4	3
Elektroenergija	8	6
Čelik	5	4
Cement	5	4
Šećer	4	2

U odnosu na najrazvijeniju zemlju svijeta SAD, proizvodnja Rusije je izgledala ovako:

¹¹ P. A. Hromov, *Ekonomičeskoe razvitie Rosii*, Nauka, 1967, str. 404.

¹² Vidjeti, *Istorija narodnog hozjajstva SSSR*, Moskva, 1960, str. 312.

¹³ Podaci prema N. Oparin »Dva mira — dva itoga«, »Ekonomičeskie nauki«, No 11/1967, Moskva, str. 18.

Proizvodnja Rusije u odnosu na SAD (u % od SAD u 1913)¹⁴

Grana – artikal	% od proizvodne SAD
Elektroenergija	7,8
Nafta	30,2
Ugalj	5,5
Čelik	13,5
Cement	11,3
Tekstilne tkanine	32,0
Kožna obuća	23,2
Šećer	92,8
Žito	88,3

Lenjin je već tada mogao napisati kako se »Rusija rala i cijepa, vođenog mlina i ručnog tkalačkog stana počela brzo preobražavati u Rusiju pluga i vršalice, parnog mlina i parnog tkalačkog stana. Nema ni jedne grane narodne privrede potčinjene kapitalističkoj proizvodnji u kojoj se ne bi osjećao brzi napredak tehnike«. ¹⁵ Lenjin je ukazivao na to da je taj ostvareni razvitak Rusije bio sporiji od potencijalnog, kojeg je omogućavao razvitak tehnike. »Ali on i ne može biti brži jer ni u jednoj kapitalističkoj zemlji nije izgrađen takav poredak koji ne bi zadržavao razvitak i neograničeno pogoršavanje položaja proizvođača koji stradaju i od kapitalizma i od nedovoljnog razvitka kapitalizma«. ¹⁶

U pogledu apsolutnih odnosa u industrijskoj proizvodnji, pogotovo u odnosu na broj stanovnika (proizvodnja po glavi stanovnika), Rusija je na kraju XIX stoljeća značajno zaostajala iza SAD i drugih kapitalističkih zemalja na Zapadu. Ipak, industrijska proizvodnja Rusije u periodu od 1860–1913. god. uvećala se za 12,5 puta, koliko je iznosilo uvećanje proizvodnje i u SAD, dok je proizvodnja u drugim kapitalističkim razvijenim zemljama bila uvećana za nekoliko puta manje. Udio industrije u ukupnoj proizvodnji iznosio je 42%, a proizvodnja I odjeljka je iznosila samo 1/3 ukupne industrijske proizvodnje, što govori o pretežnom agrarnom karakteru tadašnje Rusije.

Iz prednje tabele smo vidjeli da je Rusija značajno zaostajala iza SAD, ali je ona ipak sa 5,5% svjetske industrijske proizvodnje i sa preko 80.000 km željezničkih pruga spadala po nekim autorima ¹⁷ u red srednje razvijenih zemalja.

Ovome treba još dodati neobično visoki nivo centralizacije proizvodnje, kapitala i radne snage, što je posebno karakteriziralo Rusiju potkraj XIX stoljeća. Tako je prema podacima Hromova iz citirane knjige u

¹⁴ Podaci prema, N. Oparin, op. cit, str. 19.

¹⁵ Lenjin, op. cit. tom 3, str. 597-598.

¹⁶ Lenjin, op. cit. tom 3, str. 601.

¹⁷ Mitrofanov, op. cit str. 102.

1900. godini na poduzeća koja su zapošljavala preko hiljadu radnika otpadalo preko 50% sve radne snage, dok je još u 1879. na njih otpadalo oko 1/3 svih radnika. Prosječno je jedno krupno poduzeće u Rusiji 1913. godine zapošljavalo 1.400 radnika prema 1.100 radnika u SAD i 900 radnika u Njemačkoj. U 1910. godini na poduzeća s više od 500 radnika otpadalo je 53,4% svih zaposlenih, dok je u SAD na ta poduzeća otpadalo svega 32,1% radnika, a u Njemačkoj 10%.¹⁸

Već u posljednjoj četvrtini XIX stoljeća u Rusiji je bilo oko 50 monopolističkih organizacija (teška industrija, metalurgija, nafta, mašingradnja i dr.). U 1913. godini bilo je oko 150–200 kartela i sindikata, bilo općedržavnih ili lokalnih razmjera. Pojavili su se i monopoli višeg reda kao što su trustovi i koncerni, koji su zahvatili najveći dio proizvodnje i tržište pojedinih grana. Tako je poduzeće »Prodamet«, koje se sastojalo od 30 članova, držalo oko 80% proizvodnje uglja (1911–1912) i 88% tržišta željeza i čelika.¹⁹ Drugi jedan monopol, »Truboprodaja« monopolizirao je gotovo čitavo tržište željeznih cijevi. Izrasle su i velike banke. Tako je u 1913. godini sedam banaka držalo više od polovine kapitala 47 akcionarskih banaka. Naročito je veliku ulogu igrala Državna banka preko koje je carska vlada provodila svoju ekonomsku politiku pomaganja privatnog kapitala. Važno je također napomenuti da je u carskoj Rusiji bio izgrađen prilično značajan državni sektor (željezničke pruge, transportna poduzeća, vojni zavodi i neki drugi objekti).

Interesantno je da je za vrijeme rata 1914–1917. došlo do daljnje koncentracije proizvodnje i kapitala. Od augusta 1914. godine do augusta 1917. godine bilo je u Rusiji osnovano 1553 nova poduzeća s kapitalom od 1809 milijuna rubalja. Na dan 1. januara 1915. godine na poduzeća s više od 500 radnika otpadalo je 56,5% svega broja radnika, naprama 53,5% u 1913. godini. Mašingradnja i metaloprerađivačka industrija je u to vrijeme porasla za 2 puta. Došlo je do još bržeg obrazovanja trustova i koncerna. Lenjin je tada napisao: »Mi smo sada dostigli onaj stupanj razvoja svjetske ekonomije koji predstavlja neposredno predvorje socijalizma.«²⁰ Carska armija je okupila ogroman broj radnika. U armiji je bilo mobilizirano 47% radno sposobnih muškaraca među kojima 40% sa stručnim kvalifikacijama. Lenjin je tada pisao kako je armija sakupila u sebe cvijet narodnih masa.

Kao i svuda tako je i ovdje kapitalizam stvarao snagu koja će biti sposobna da izvrši podruštvočenje proizvodnje i socijalističku revoluciju – radničku klasu. Prema podacima iz publikacije »Pobjeda Velike Oktobarske socijalističke revolucije«, koja je objavljena u Moskvi, 1957. godine (str. 141), u Rusiji je 1913. godine bilo 13–14 milijuna radnika (računajući krupnu i sitnu industriju, građevinarstvo, transport i seljačku robnu privredu), od čega oko 3,1 milijun radnika u krupnim industrijskim i saobraćajnim poduzećima. Na radničke obitelji otpadalo je oko 30% cjelokupnog stanovništva, a uz radničku klasu se ubrzo našlo i sitno se-

¹⁸ Voprosi istoriji narodnogo hozjajstva SSSR, Izd., AN SSSR, 1957, str. 848.

¹⁹ Ob osobenostjah imperijalizma v Rosiji, AN SSSR, 1963, str. 212.

²⁰ Lenjin, Sabrana djela, tom 35, str. 169–170. (rus.).

ljaštvo koje je sačinjavalo oko 2/3 stanovništva sela. To pokazuje kakva je subjektivna snaga stajala na strani socijalističke revolucije, a protiv buržoazije i carizma.

Tek nakon ovih nekoliko činjenica koje smo naveli, zaslužuju pažnju analitičara one specifičnosti koje su karakterizirale Rusiju na početku ovoga stoljeća. To znači da su te specifičnosti važne, ali im ne možemo dati presudni utjecaj za pripremu i izvođenje socijalističke revolucije. Među te specifičnosti svakako spada činjenica da su u Rusiji bile veoma zaoštrene klasno-ekonomske suprotnosti koje su proizlazile iz čitavog spleta ekonomskih odnosa: monopolistički kapital se nalazio u borbi s nemonopolističkim, zatim s ostacima feudalne prirodne privrede, te s prilično raširenom jednostavnom robnom proizvodnjom. Pored toga postojali su još i ostaci plemensko-rodovskog uređenja. Osobito su bili zaoštreni i klasni odnosi, možda više nego u bilo kojoj drugoj zemlji u to vrijeme, zbog žestoke eksploatacije radnika i seljaka od strane kapitalista, spahija, carizma i državno-vojne birokracije. Pored toga i unutar eksploatatorskih klasa postojali su veoma oštri sukobi. Za razumijevanje ovih odnosa neophodno je analizirati razvitak vojno-feudalnog imperijalizma. Ruski vojni imperijalizam bio je pod veoma jakim utjecajem plemstva, većim nego kapitalista. Lenjin je to isticao i pisao da je ruski nacionalni carizam »manje buržoaski, a više feudalni.«²¹ Dok je »klasični« kolonijalizam i imperijalizam eksploatirao porobljene narode manje-više skriveno ili putem svjetskog tržišta, ili se bar trudio da prikrije tu eksploataciju, dotle je ruski carski imperijalizam vršio direktnu eksploataciju i ugnjetavanje porobljenih naroda i to vanekonomskom prinudom putem namećanja danka, oduzimanja zemlje, putem stvaranja patrijarhalno-feudalnih odnosa kod tzv. »inorodaca« itd. Sve je ovo davalo ovom imperijalizmu »grubi srednjovjekovni ekonomsko zaostali i vojno birokratski karakter« (Lenjin).

Kako se razvijao privatno kapitalistički sektor, sve je više dolazilo do suprotnosti između feudalaca i kapitalista. Carska vlada se najčešće oslanjala ili stavljala u zaštitu plemstva, tj. upravo preživjele klase. Ostali su sačuvani polufeudalni odnosi na selu, seljaci su morali plaćati teške dugove za »dodjeljenu« im zemlju, koje ne bi mogli isplatiti niti do pedesetih godina ovoga stoljeća. Njihova proizvodna snaga se, radi toga, sporo razvijala, a usko seljačko tržište je sprečavalo opći razvitak kapitalizma u zemlji. Porast tzv. skrivene (latentne) nezaposlenosti na selu vršio je stalni pritisak na zaposlenje i najamnine u gradu. To je uvjetovalo pad najamnina i slabu upotrebu mašina (tehnički progres), a ovo opet slab porast produktivnosti rada. Zbog toga su troškovi proizvodnje bili visoki, a zemlja se nije mogla uključivati u međunarodnu podjelu rada na komparativnoj osnovi, a niti se domaće tržište moglo razvijati uslijed tako skupe industrijske proizvodnje i nikakve kupovne moći sela. Ovi uvjeti su pogodovali razvitku klasne svijesti i spremnosti radničke klase da sruši vlast samodržavlja, spahija i kapitalista. Carska vlada je stalno financijski pomagala plemstvo, tako da je za te svrhe oko 1900. godine bila izdana ogromna svota od oko 5 milijardi rubalja, dok je na

²¹ Lenjin, *Sabrana djela*, tom 25, str. 275 (rus.).

drugoj strani od stranih kapitalista primila zajmova upravo za toliku sumu. Plemički su velikodostojanstvenici ovaj novac trošili uglavnom u inozemstvu na lični provod i luksuz.²² Carizam je gušio svaki pokret radničke klase, pomagao njezinu žestoku eksploataciju i u isto vrijeme široko otvarao granice stranom kapitalu, tako da je u 1914. godini Rusija primila preko 5 milijardi rubalja inozemnih kredita. Prema podacima čuvenog sovjetskog akademika Strumilina²³ Rusija je u periodu od 1887-1913. godine isplatila na ime kamata za kredite za izgradnju željeznica inozemnim kapitalistima ogromnu sumu od 2,76 milijardi rubalja, a dividende i profiti koji su bili repatrirani stranim kapitalistima iznosili su 2,3 milijarde rubalja. Na taj način su ovi izdaci Rusije bili veći nego što je ona primila na ime kredita od inozemstva. Pored ovoga, razvitak monopola uvjetovao je zaostajanje tehničkog progressa i pojačanu eksploataciju radničke klase i stanovništva. Tako su cijene 1914. godine bile za 46,1% više nego u periodu od 1890-1899. god.²⁴

Posljedice ovakvog razvitka bile su kobne za ekonomski razvoj zemlje. Naročito su se nagomilale suprotnosti i problemi u periodu od 1900-1913. god. U tom periodu je vrijednost sredstava rada po jednom uposlenom porasla samo za 8%, dok u čitavom nizu grana napretka uopće nije bilo. Jedan od najvećih ruskih magnata u tekstilnoj industriji Konovalov je izjavio slijedeće: »U toku cijelog desetljeća mi stojimo na mrtvoj točki.«²⁵

Livšin iznosi zanimljive podatke o sprezi između monopolskog kapitala i države, gdje je država bogato pomagala i dotirala monopole. Tako je s osnova niskih tarifa prijevoza na željeznici od 1885-1905. preliveno u blagajne monopola oko 578,8 milijuna rubalja. Ministarstvo financija je do 1914. godine preko privatnih banaka isplatilo na ime subsidija monopolima sumu od 800 milijuna rubalja. To je samo jedan mali detalj koji govori o politici raspodjele nacionalnog dohotka u carskoj Rusiji. Carska vlada nije vodila racionalnu ekonomsku politiku. Premda je akademik Mendeljejev bio izradio plan o tome da proizvodnja nafte treba da bude udarna snaga ruske privrede i uključivanja u svjetsko tržište, vlada to nije prihvatila. Posljedice toga su bile katastrofalne, pa je Rusija od 51,5% koliko je učestovala u svjetskoj proizvodnji nafte u 1900. pala na 16,4% u 1913. godini.

Kao i u drugim kapitalističkim zemljama, i u Rusiji je došlo do oštre suprotnosti između privatnog prisvajanja i društvene proizvodnje. Problem realizacije i česte krize žestoko su potresale rusku privredu.²⁷ Sve to je uvjetovalo porast radničkih štrajkova, tako da je u 1913. godini štrajkalo oko 1,275.000 radnika, a u prvoj polovini 1914. godine već oko 1,5 milijuna. U isto vrijeme su se počeli širiti i seljački istupi i pobune,

²² Vidjeti, Istorija narodnog hojzajstva SSSR, op. cit. str. 376.

²³ Očerki sovjetskoj ekonomiki, M-L, 1928, str. 195.

²⁴ Livšin, Monopoli v ekonomike Rosii, Socekiz, 1961, str. 356.

²⁵ »Pravda«, od 29. juna, 1967.

²⁶ Livšin, op. cit. str. 158-159, 178.

²⁷ Naročito teške su bile krize 1900-1903. i 1907-1908. godine. Cijene su rasle mnogo brže nego što su rasle radničke nadnice. Radni dan iznosio je od 10-11 sati, tvornički teror kapitalista bjesnio je itd.

tako da je od 1910–1914. bilo više od 13 hiljada seljačkih istupa. Sve je ovo zblížilo radničke i seljačke mase, kojima će se kasnije pridružiti i vojničke, što će biti glavna udarna snaga revolucije. Otprilike tako je Rusija dočekala imperijalistički rat 1914. godine.

III

U narednim izlaganjima pokušat ćemo samo ukazati na neke ekonomske pretpostavke socijalističke revolucije u Jugoslaviji, bez ikakvih pretenzija da dademo i malo opširniju analizu toga značajnog problema. Htjeli bismo samo istaći da je privredni razvitak bivše Jugoslavije i njezine radničke klase, iako jedan od najslabijih u Evropi, bio sasama dovoljna pretpostavka za razvijanje socijalističke revolucije. To može biti od značaja za našu ekonomsku politiku. Isto tako, potrebno je istaći da je kapitalizam u Jugoslaviji ostvario određene pretpostavke daljeg privrednog razvoja, stvorio jezgro radničke klase, bez obzira što je Jugoslavija u poređenju s drugim zemljama bila jedna od najzaostalijih zemalja u Evropi.

Premda je dvadesetogodišnji razvitak bivše Jugoslavije bio spor, ipak je on relativno mnogo učinio za njeno pretvaranje u modernu privrednu zemlju. Tako je u 1938. godini u Jugoslaviji bilo 3.954 industrijska poduzeća i 155.696 zanatskih radionica, koje su zapošljavale 729.193 socijalno osiguranih radnika. Broj radnika je bio mnogo veći, s obzirom na to da svi radnici redovito nisu bili socijalno osigurani, naročito u nekim djelatnostima sezonskog karaktera (poljoprivredni radovi, pružni radnici, šumski radnici, građevinski radnici itd). Može se smatrati da je u bivšoj Jugoslaviji potkraj njenog postojanja bilo preko jedan milijun radnika. Od toga broja bilo je preko 300.000 radnika u inustrijskim poduzećima. Još 1918. godine bilo je samo u Bosni i Hercegovini preko 100.000 najamnih radnika,²⁸ što je sačinjavalo 5,52% cjelokupnog stanovništva ove pokrajine.

Ovaj razvitak broja poduzeća i broja radnika u bivšoj Jugoslaviji, premda se ostvarivao po relativno niskoj stopi, ipak je bio među zemljama koje su se relativno brzo razvijale. Pri formiranju države SHS 1918. godine stanje prerađivačke industrije izgledalo je ovako:

Stanje prerađivačke industrije države SHS 1918. god.

Broj tvornica	1.831
Kapital (000 din)	7,660.953
Radna snaga	132.811
Pogonska snaga (KS)	544.232

Prosječno na jednu tvornicu dolazilo je preko 4 milijuna dinara kapitala, 83 radna mjesta, 293 KS pogonske energije. Međutim, između dva rata industrija je pokazala slijedeći razvitak:

²⁸ V. Masleča, »Mlada Bosna«, Beograd, 1954. god., str. 78.

Broj tvornica je porastao za	2.198
Suma kapitala (u 000 din) za	4,334.908
Radna mjesta za	145.124
Pogonska snaga (KS) za	269.881

U postocima ovo povećanje je iznosilo do 1938. godine kako slijedi:

Porast broja tvornica za	51,52%
Kapitala za	35,38%
Radnih mjesta za	48,28%
Pogonske snage za	30,98%

Prema podacima koje je još 1940. godine iznio S. Kukoleča²⁹ – ako bismo 1938. godinu označili kao 100^{0/0}, onda bismo u 1918. godini u industriji Jugoslavije imali ove odnose:

	1918.	1938.
Kapital	64,81%	100%
Pogonska energija	66,00%	100%
Radna snaga	53,08%	100%
Tvornice (broj)	46,91%	100%

Prosječno godišnje povećanje broja tvornica iznosilo je 2,5^{0/0}, radnih mjesta 2,4^{0/0}, kapitala 1,8^{0/0} i pogonske energije 1,5^{0/0}. Kod rudarstva i topioničarstva porast je bio mnogo značajniji,³⁰ tako da je od 1923–1938. godine ova grana rasla po prosječnoj godišnjoj stopi od 8,2^{0/0}, što se može smatrati za vrlo visoku stopu rasta. Ovdje nema potrebe ulaziti u probleme i politiku razvoja industrije u bivšoj Jugoslaviji, a niti praviti međunarodne usporedbe. Isto tako nema potrebe ulaziti u analizu strukture industrije i njezinog teritorijalnog razmještaja.³¹ I jedno i drugo je bilo izrazito nepovoljno sa stanovišta optimalnog privrednog razvitka. Međutim, to je za nas ovog časa prilično irelevantno.

Ono što bi moglo biti za našu studiju interesantno jeste postignuti stupanj centralizacije kapitala i koncentracije proizvodnje. Jedna od karakteristika bivše Jugoslavije bila je relativno nerazvijena koncentracija proizvodnje, a relativno veoma visoki stupanj centralizacije kapitala. Za čitavo vrijeme bivše Jugoslavije stvarana su poduzeća s relativno niskim

²⁹ S. Kukoleča, *Industrija Jugoslavije 1918-1938*, Beograd, 1940, str. 214.

³⁰ D. Mišić, *Ekonomika industrije*, Beograd, 1957, str. 269.

³¹ Vidjeti opširno o tome u spomenutoj knjizi Kukoleče, a u novijoj literaturi npr. D. Čalić, *Industrijalizacija SFRJ*, Zagreb, 1957. god.; I. Vinski, *Uvod u analizu nacionalnog dohotka i bogatstva*, Zagreb, 1967.

organskim sastavom kapitala, posebno što se tiče pogonske energije, radi opće zapuštenosti izgradnje električnih centrala, tako da je organski sastav kapitala u 1938. godini bio nepovoljniji nego 1918. godine.³² Međutim, u bivšoj Jugoslaviji je dolazio do izražaja drugi vid podružtvovljenja proizvodnje: centralizacija kapitala. S industrijom je gospodario sve manji broj ljudi. Tako je u 1938. godini svega 6,8% industrijskih poduzeća (poduzeća s preko 10 milijuna dinara kapitala) raspolagalo sa 63,8% ukupnog kapitala u industriji, te sa 60,6% pogonske energije i s 37,2% ukupne radne snage. S druge strane, poduzeća s kapitalom do 3 milijuna dinara kojih je bilo 75,95% raspolagala su s 12% ukupnog kapitala u industriji. Centralizacija kapitala je išla ispred koncentracije što je stvaralo uvjete za razvijanje monopola. Stvarna centralizacija kapitala bila je još veća od iskazane, s obzirom da su velike firme učestvovala u kapitalu manjih, što su statistike nedovoljno bilježile. Tako je u privredi bivše Jugoslavije bio prisutan proces srašćivanja industrijskog i bankovnog kapitala i stvaranje financijskog kapitala, što pokazuje da je Jugoslavija po svom ekonomskom razvoju nosila elemente visokog stupnja kapitalizma. Banke su postale najveći akcioneri pojedinih poduzeća. Tako je Jugobanka učestvovala u kapitalu 16 poduzeća, a Prva hrvatska štedionica u 37 poduzeća itd.

Glavna forma monopola bili su karteli. Oni su relativno brzo rasli, tako da ih je u 1932. godini bilo 20, u 1933. godini 30, u 1936. 50 i u 1939. godini 79. Ukupni broj tvornica u kartelima iznosio je svega 228 (5,8% općeg broja tvornica), ali je njihovo učešće u ukupnom kapitalu industrije iznosilo 22,4%. U pojedinim granama industrije kartelizacija je dostigla visoki stupanj. Tako je u kemijskoj industriji na kartelizirana poduzeća otpadalo 52% kapitala, u industriji nemetala 48,18%, u proizvodnji metala 47,5%, u preradi metala 38,2%, u industriji papira i u štamparijama 30,02%, u industriji živežnih namirnica 24,57% itd.

Položaj radničke klase i ostalih radnih slojeva u bivšoj Jugoslaviji bio je izanredno težak. Po tome se može reći da je jugoslavenski kapitalizam spadao u red onih koji su perfektno spremali onu snagu koja će ga ubrzo srušiti. Ovakav položaj radničke klase očitovao se u mizernim realnim nadnicama, teškim uvjetima života, pojačanom eksploatacijom, kao i terorom koji je provodila buržoazija nad svim progresivnim snagama, te u velikom broju nezaposlenih³³ tako da je proces emigracije bio stalno

³² Milić, op. cit. str. 270.

³³ Kretanje novoprijavljenih nezaposlenih radnika i radnika koji su primali pomoć radi nezaposlenosti u Jugoslaviji za vrijeme velike krize 1930-1934. godine

Godina	Novoprijavljenih nezaposlenih	Pomagana lica radi nezaposlenosti
1930.	150.959	45.494
1931.	168.322	66.185
1932.	272.282	147.669
1933.	309.354	168.190
1934.	300.953	124.887

prisutan u bivšoj Jugoslaviji.³⁴ U 1940. godini bila je samo u Hrvatskoj armija od oko 140.000 nezaposlenih radnika. Posebno je položaj radničke klase bio otežan zbog velikog upliva stranog kapitala u privredi Jugoslavije, gdje je pred rat strani kapital već bio u većini i učestvovao je s preko 51% u ukupnom kapitalu zemlje.³⁵

Veliki broj štrajkova i tarifskih pokreta i učesnika u njima svojevrsan je izraz položaja radničke klase u bivšoj Jugoslaviji. Donosimo jedan isječak toga procesa iz kojeg se vidi broj tarifskih pokreta i štrajkova, te učesnika u njima u Hrvatskoj od 1921–1928. godine.³⁶

Tarifni pokreti i štrajkovi radnika u Hrvatskoj u periodu 1921–28.

Godina	Broj pokreta i štrajkova	Broj učesnika
1921.	81	17.940
1922.	158	37.532
1923.	152	30.109
1924.	82	19.190
1925.	61	11.747
1926.	68	8.374
1927.	88	5.053
1928.	59	7.824
Svega	749	137.749

U periodu od 1924–1928. godine bile su u Hrvatskoj uhapšene 1.384 osobe zbog političkih razloga, a samo u septembru 1928. godine bilo je uhapšeno 176 osoba. U 1928. godini bilo je u Jugoslaviji na izdržavanju kazni 177 osoba (komunisti i rukovodioci radničkog pokreta) osuđenih zbog političkih krivica. Val hapšenja i osuda se naglo proširio poslije uvođenja 6–januarske diktature. Otpor radničke klase je neprestano rastao, tako da je samo u Hrvatskoj u periodu od 1939–40. učestvovalo u štrajkovima i tarifskim pokretima preko 100.000 radnika. Uporedo s time rasla je i organiziranost radničke klase, broj i kvaliteta njezinih organizacija, klasnih sindikata i posebno KP. Tako je samo u Hrvatskoj u

³⁴ Broj iseljenika iz Jugoslavije 1901–1910.

1901.	1902.	1903.	1904.	1905.
8.854	12.046	14.224	5.591	28.059
1906.	1907.	1908.	1909.	1910.
25.592	26.079	5.689	14.069	16.866

(Izvor: Prema knjizi M. Mirkovića, *Ekonomska historija Jugoslavije*, op. cit.)

³⁵ Vidjeti detaljnije o stranom kapitalu u Jugoslaviji: S. Dimitrijević, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*, DEJ, Beograd, 1958.

³⁶ Tabela je sastavljena prema podacima iz studije Gordane Vlajčić objavljene u časopisu »Pregled«, No 11–12/1964.

1940. godini bilo 2.900 članova KPJ koji su već stekli veliko revolucionarno iskustvo i koji su radili u 870 osnovnih partijskih organizacija (ćelija).³⁷ Na II kongresu KPH 1948. godine izneseno je da je simpatizera KP u Hrvatskoj bilo oko 30.000, u raznim radničkim i seoskim organizacijama pod utjecajem KP bilo je 60.000, a u klasnim sindikatima oko 50.000 radnika.

Za razumijevanje porasta revolucionarnih snaga u našoj zemlji neposredno pred II svjetski rat, potrebno je istaći specifičan položaj seljaštva. Prije svega, kapitalizam je veoma oštro razarao selo. Ogromni broj seljaka ostajao je bez zemlje, mnogi su bili zaduženi, zelenastvo i pljačka su carovali. Posjedovna struktura pokazuje izrazito prevladavanje si-
tnog seljaka. To se vidi iz ove tabele:

Struktura poljoprivrednih posjeda u Jugoslaviji 1931.

Skupina	Br. gospodarstava	% broja	Površ. u ha	% površine
ispod 2 ha	670.000	33,8%	690.000	6,5%
od 2-5 ha	676.000	34,0%	2,287.570	21,5%
od 5-20 ha	575.000	29,3%	5,253.000	49,3%
od 20-50 ha	49.000	2,5%	1,388.000	13,0%
svega ispod 50 ha	1,974.000	99,6%	9,618.570	90,3%
iznad 50 ha	11.100	0,4%	1,027.000	9,7%
Svega	1,985.000	100%	10,645.570	100%

(Izvor, M. Mirković, op. cit. str. 353).

Prodiranje kapitalizma na selo ispoljavalo se u nestajanju pojedinih domaćinstava kao poreskih obaveznika tj. kao samostalnih ekonomskih jedinica. Tako je samo u 1927. godini 35% domaćinstava u Vojvodini prestalo biti poreski obvezanik, a 60% seljaka je bilo pod teretom dugova.³⁹

Dugovi su strahovito uništavali seljaka i pretvarali ga u proletera, najčešće proletera bez tvornice i radnog mjesta u tvornici. Do radnog mjesta se teško dolazilo, pa je pritisak radne snage sa sela uvjetovao snižavanje najamnina⁴⁰ i zaustavljao tehnički progres u industriji. U spomenutoj 1927. godini bilo je u Vojvodini, toj poljoprivrednoj pokrajini Jugoslavije, zaduženo 20% seljaka sa 100%, daljnjih 25% sa 50% i 15% sa 25%. Poseban problem za seljaštvo bili su seljački dugovi. U Hrvatskoj je oko 1934. godine bila ogromna suma od 2 milijarde dinara seljačkih dugova. U Savskoj banovini je 36,13% seljaka bilo zaduženo, u Primorskoj čak 54,40%, u čitavoj Jugoslaviji 32,57%. Prosječni dug je iznosio

³⁷ II kongres KPH, Zagreb, 1949, str. 58.

³⁸ G. Vlajčić, op. cit.

⁴⁰ Pad najamnina — Prosječna nadnica 1930-1938:

1930. — 26,55 din 1933. — 23,22 din 1936. — 21,68 din
1931. — 26,19 din 1934. — 20,24 din 1937. — 22,71 din
1932. — 24,58 din 1935. — 21,68 din 1938. — 23,64 din

(M. Mirković, *Ekonomika historija Jugoslavije*, str. 363)

u Savskoj banovini 7.444,39 dinara, a u Primorskoj 12.976,80 po domaćinstvu. U toj banovini je dug po jednom ha obradive zemlje iznosio čak 7.528,30 dinara. Na dugove je u cijeloj Jugoslaviji otpadalo 16,41% površine zemlje i 19,25% obradive površine. »Ovi podaci mogu nam biti barem nekakvi pokazatelji stanja na selu a i u mnogome protumačiti zašto se počeo širiti utjecaj Partije na selo.«⁴¹ Ovo je, kako nam se čini, imalo značajnog odraza na pripremanje subjektivnih snaga socijalističke revolucije u Jugoslaviji, jer je radnička klasa našla u ogromnom dijelu seljaštva svog vjernog suborca i saveznika, bez obzira na pojedine dileme, nerazumijevanja, kolebanja pa i ekscese.

Htjeli bismo napomenuti da smo potpuno svjesni da smo u ovoj analizi dali sasvim kratak i fragmentaran pregled ekonomskih pretpostavki i subjektivnih snaga socijalističke revolucije u Rusiji i Jugoslaviji.

Cilj nam je bio uglavnom: da ukažemo na probleme, na moguće područje naučnog interesiranja, na jedno područje istraživanja koje je po našem mišljenju bilo dosta zapostavljeno, na određeni metodološki pristup tim istraživanjima, a ne da dademo neke veće doprinose. Što se tiče bivše Jugoslavije možemo zaključiti –da je ona, unatoč njezinom izrazitom zaostajanju u privrednom razvoju i nerazvijenosti u odnosu na druge zemlje Evrope, II svjetski rat ipak dočekala kao relativno moderna zemlja sa srednje razvijenim proizvodnim snagama.⁴² Ona je obilovala svim onim karakteristikama koje su obilježavale kapitalističke zemlje na višem stadiju razvoja, pa je u njoj bio materijalno i subjektivno pripremljen prijelaz u socijalističko društvo, odnosno, bila je moguća socijalistička revolucija. Naravno, da se ovo mora shvatiti kao relativni odnos u određenom vremenu i prostoru. Socijalistička revolucija u Jugoslaviji imala je dovoljne ekonomske pretpostavke, a sama zemlja je stekla odgovarajuće preduvjete za brzi ekonomski razvoj poslije njene pobjede.

Analiza uvjeta socijalističke revolucije stalno je aktualna. To radi toga što se ekonomski, politički i društveni razvoj odvija neravnomjerno. Taj razvitak je skokovit i u vezi s time stalno postoje mogućnosti da pojedine zemlje kreću na put socijalističke izgradnje. Danas, kada najveći dio svijeta (zemlje u razvoju) postavlja pitanje svog ubrzanog razvoja, mogućnost »preskakanja etapa« sve više postaje aktualno političko-ekonomsko teoretsko i praktično pitanje. Zato nam se čini logičnim –da zemlje na određenom nivou razvitka proizvodnih snaga, koji odgovara npr. razvitku carske Rusije 1917. godine, mogu izvesti socijalističku revoluciju i prijeći na put socijalističke izgradnje. Daljnja analiza bi pokazala da čitavi niz zemalja tzv. »trećeg svijeta« ima danas te preduvjete. Ako smo uspjeli da i to pitanje bar načnemo ovom studijom, bili bismo veoma zadovoljni.

⁴¹ Dr V. Bakarić, referat na II kongresu KPH, 1948. godine, Edicija II kongres KPH, Zagreb, 1949, str. 44.

⁴² Tako je bivša Jugoslavija bila značajan izvoznik čak i proizvoda kemijske industrije. 1939. godine ona je izvezla 43.741 tona kalcijum cijanida, 18.958 tona kalcijum karbida i 9.070 tona sode.

SUMMARY

ON ECONOMIC PRE-SUPPOSITIONS OF THE SOCIALIST REVOLUTION

The article consists of three parts. In the first part the author sets the problem of his research. It is in the analysis of the economic pre-suppositions of the socialist revolution. Here the attitudes of the representatives of social-democracy have been put forward (Kautsky) and those of Lenin about possibilities for the victory of revolution in non-equalized countries. In the second part the survey of the economic development of the Tsar Russia has been put forward. The author came to the conclusion that the Tsar Russia with its economic development was sufficiently »rape« that its proletariat could realize socialist revolution. The proletariat itself was also able to solve that task. In the third part the grade of the economic degree of advance of the pre-war Yugoslavia has been analyzed. He analyses also possibilities for the victory of the socialist revolution. The author came to the conclusion that there existed fundamental economic and political pre-suppositions for the victory of the socialist revolution in the Tsar Russia and in the pre-war Yugoslavia.

At the end the author considers that out of the lawfulness of the non-equalized economic, political and social development of capitalism results possibility of the so called »jumping over phases« of development. All countries do not reach the same level of development at the same time. Therefore it will be possible also in the future that particular countries individually take the socialist way of development. That relates especially to the so called »third world«.

(Translated by S. Paleček)